

Віталій Городецький
Старший викладач
Кафедра методики викладання образотворчого та декоративно-
прикладного мистецтва
Навчально-науковий Інститут мистецтв
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна)

ВІДНОВЛЕННЯ ГУЦУЛЬСЬКОГО МОСЯЖНИЦТВА В СУЧАСНОМУ ЮВЕЛІРСТВІ ПРИКАРПАТТЯ

Ремесло традиційної обробки металу Гуцульщини, яке безсумнівно бере свій початок з давніх часів, найвищого розвитку набуває в другій половині XIX – на початку XX століття. Природні умови на передгірних і гірських територіях Гуцульського регіону визначали відповідні сфери господарської діяльності, побуту, соціальних відносин. Зокрема, крім скотарства, гуцули розвивали і домашні промисли. Окремим видом якого було мосяжництво – (від пол. *mosiądz*, чес. *mosaz*, слов. *mosadz* – жовта мідь, латунь) лиття з кольорових металів.

В цілому ливарництво – це втілена краса, що власне відрізняє людську історію від всіх інших типів розвитку. Ювелірство – мистецтво малих форм. Завдяки красі матеріалу, таланту і технічній майстерності виконавця, вироби набувають вишуканості, високої художньої цінності, особливої виразності.

Металеві вироби є індикатором культурних контактів. Разом з ними розповсюджується технологія – інструменти і прийоми виготовлення виробів, виробниче оснащення. Розповсюдження технології відбувається паралельно з її вдосконаленням. Реконструкція стародавнього ливарницького виробництва приєднує до типології і візуального аналізу металевих виробів також зведення про різноманітні технологічні прийоми, операції і традиції, що в свою чергу дозволяє

вирішувати проблеми пов'язані з розвитком гуцульського мосяжництва і на високому якісному рівні розглядати питання історико-культурного плану.

Починаючи з другої половини ХІХ століття, проблема збереження гуцульського мосяжництва стала предметом зацікавленості етнографів, істориків і мистецтвознавців. Особливості виготовлення металевих предметів на Гуцульщині описані в дослідженнях Д.Гобермана [3], де автор вказує на схожість гуцульських виробів з археологічними старожитностями Київської Русі. Досліджуючи народні металеві вироби Східних Карпат, Л.Суха [6] весь речовий матеріал розділяє на три групи: побутового споживання, прикраси, кінська зброя. Подає багатий ілюстративний матеріал з питання традиційної обробки металу на Гуцульщині, а також обробки металевих виробів орнаментом, який є надзвичайно важливою базою для вивчення. Цінним джерелом етнографії Карпатського регіону є праця В.Шухевича "Гуцульщина" [7], де зібрано матеріал з гуцульського фольклору і крім того важливе місце відведено опису металевих виробів.

Надзвичайно цінні праці С.Боньковскої [1-2], при написанні яких, автором використані матеріали польових досліджень, технічні дані металографічного аналізу виробів, типологічний та історико-порівняльний аналізи.

На сьогодні публікуються наукові статті, присвячені дослідженню Гуцульщини, звичаїв і вірувань горян, традиційного декоративно-прикладного мистецтва. Але, незважаючи на ці досягнення, багато аспектів матеріальної культури гуцулів є ще маловивченими, що стосується і мосяжництва в цілому та методів дослідження стародавніх металевих виробів: візуального обстеження, методів металографічного, хімічного, рентгенівського і спектрального аналізу, експериментального дослідження і реконструкції.

Перш ніж приступити до розгляду технології виготовлення речей, слід зупинитися на методі опису предметів. Як правило, в літературі приводиться докладний аналіз речей, який стосується технологічних ознак. В даному

випадку вважаємо доцільним представити описові та технічні особливості гуцульського мосяжництва в порівнянні з сучасним ювелірством Прикарпаття.

У численній технічній і археологічній літературі, які присвячені литву з кольорових металів, практично не приділяється увага опису слідів, які залишаються на виробах після виробничих операцій, тоді як саме вони дають повне бачення даних про технологію виготовлення виробів.

Мета статті – визначити ступінь розвитку металообробки на Гуцульщині, технології виготовлення предметів, використання спеціальних операцій, типів сплаву металу, що застосовувалися для виготовлення виробів. Все це в ширшому контексті допоможе зберегти традиційне мосяжництво Гуцульщини в сучасному ювелірстві Прикарпаття.

Завдання:

1. Аналіз гуцульських виробів з кольорових металів і точне визначення способів їх виготовлення.
2. Визначити сучасні технологічні прийоми для створення традиційних гуцульських творів з металу.

Виклад основного матеріалу. Виробничий процес лиття з латуні можна розділити на декілька послідовних операцій: плавка металу, заливка його у форму, вибивка (витягання з форми) готового виробу, наступне доопрацювання отриманого відливку.

Повний виробничий цикл кольорової металообробки включає два типи виробничої діяльності: підготовчі роботи і безпосередньо сам процес ливарного виробництва. Підготовчі роботи включають різноманітні операції допоміжного характеру: виробництво моделей, приготування формувальних сумішей і виготовлення форм, підготовка іншого додаткового інструменту.

Ливарними моделями називаються пристосування, за допомогою

яких отримують порожнини (відтиск) в ливарних формах, виготовлених з формувальних матеріалів. На Гуцульщині, переважно це була глина і пісок.

Дерев'яні моделі. Дерево володіє безліччю переваг перед іншими матеріалами: хорошою оброблюваністю ріжучими інструментами і порівняно високою доступністю, тому що в модельному виробництві гуцульських виробів з кольорових металів воно застосовувалося, як правило, дуже широко. Моделі, виготовлені з якісної деревини, могли використовуватися тривалий час і забезпечувати велику кількість відтиснень форм. Ознаки формування по дерев'яних моделях можна відмітити і на деяких відливках. На поверхні ряду художніх виробів (на поясних пряжках, топірцях та келефах) чітко фіксуються сліди застосування техніки різьблення по дереву. Таким чином, з приведених вище прикладів видно, що дерево мало широке застосування в модельній справі традиційної культури обробки металу на Гуцульщині. З цього матеріалу виготовляли моделі всіх категорій речей - від прикрас до знарядь праці.

Пластичні формувальні моделі. Пластичними моделями називають формувальні матриці, виготовлені з легкоплавких матеріалів: воску, парафіну тощо. Формувальні моделі цього типу не довговічні і, як правило, руйнуються ще в процесі використання. Тому застосування пластичних моделей в гуцульському мосяжництві можна прослідкувати тільки по непрямим ознакам: слідам ліплення, підрізування і загладжування пластичного матеріалу, добре помітних на деяких витворах. Основним матеріалом для виготовлення пластичних моделей, служив віск. Найбільш поширеним методом роботи з матеріалом моделі було ліплення, адже віск і воскові складові, через свої пластичні якості найбільш придатні для цієї операції.

Формувальні матеріали. Перше, до чого слід звернутися при вивченні ливарних форм, це сировина, яка застосовувалась при їх виготовленні. Форми з каменя зустрічаються рідко. Сліди використання глиняних форм помітні майже на всіх литих виробках Гуцульщини, які не піддавалися значній

механічній обробці. Таким чином, можна вважати встановленим, що як формувальний матеріал гуцульські ливарники використовували пластичні маси: глину або її суміш із піском, яка забезпечує якісну рівну і чисту поверхню виробів при литві.

Формування «на землі». Для отримання відливку, роз'ємну дерев'яну модель уклали на достатньо рівну ділянку землі, після чого обкладали дощечками і набивали формувальну суміш [6].

Формування в «страменах» – опоках, виготовлених з дощечок. Стулки «страмен» з'єднувались між собою, куди потім втрамбовувалась розм'якшена глина чи формувальна суміш глини з піском. Застосування сирої глини при сушці приводить до об'ємної усадки форми. Тому майстер коректував розміри моделі виробу відповідно до коефіцієнта усадки, яку визначав досвідченим шляхом. На якість відливання неабияк впливає вологість форми. Волога – перший і найнебезпечніший ворог металургії. Процеси сушіння і випалення форм мають особливе значення. Надлишок вологи приводить до «скіпання», різкому викиду металу, що може серйозно травмувати ливарника, та негативно впливати на якість відливання [1].

Також важливою є технологія збірки форм, яка в гуцульському ливарництві на даний час вивчена недостатньо. Відомий методом фіксації стулок «страмена» – обмазка поверхні зібраної форми за допомогою глини. Після просушування або випалення така форма стає єдиним монолітом, оскільки тверда кірка обмазки перешкоджає зсуву її частин. Фіксація стулок за допомогою глиняної обмазки була відома також татарським ливарникам.

У ливарному виробництві Гуцульщини фіксується два типи систем літників, кожному з яких відповідав свій спосіб заливки розплавленого металу у форму:

1. Вертикальна система літника, складена з літника і одного або двох стояків. Заливка в цьому випадку відбувалася зверху вільним

падінням.

2. Комбінована система літника, яка складалася з вертикального стояка і одного або декількох сполучних каналів-живильників. В цьому випадку метал також подавався зверху вільним падінням. Плавка металу і литво виробів проводилося у вогнищах відкритого типу без застосування спеціальних пристроїв. Для кольорової металообробки також реконструюються різноманітні прийоми ручного кування «на холодно», але в основному, кування носить косметичний характер. Основним складом сплавів в гуцульському мосяжництві стає латунь, зокрема високоцинкова, до якої додавали олов'яну і свинцеву бронзу або «чисті метали» (мідь, олово).

Своєрідність сучасного ювелірного мистецтва Прикарпаття визначається, в першу чергу, присутністю в нім стародавніх художніх традицій. Існуючи до сьогоднішнього часу, вони немов цементували, зв'язували в єдине явище творчість декількох поколінь художників. Вихід традицій в актуальний простір сучасного ювелірного мистецтва ознаменувався не зміною моди, а зміною техніки і впровадженням сучасних технологій. Адже литво – найбільш зручний спосіб тиражування ювелірних виробів, але також, це складний і до кінця не вивчений процес.

Литвом отримують як окремі деталі ювелірних виробів для подальшого монтування, так і вироби в цілому. Сучасне ювелірне литво полегшує працю майстра, а тиражування і масовий випуск значно знижують ціну на вироби, які можуть бути доступні кожному. Перевагами сучасного литва є точна деталізація, можливість надання складної форми виробу навіть при мінімальних розмірах, а також реалізація найрізноманітніших рельєфів.

Технологія ювелірного литва Прикарпатських майстрів складається з декількох виробничих етапів, кожен з яких має своє значення для отримання відливаних хорошої якості:

1. Виготовлення моделі. Майстер вирізує модель з воску, при цьому враховуючи безліч фізичних чинників, які згодом впливатимуть на розміри майбутнього виробу.

2. Виготовлення гумових прес-форм. Гумові прес-форми виготовляють для масового виробництва отриманої моделі. Як правило, прес-форми виготовляють з гуми гарячої вулканізації.

3. Виготовлення воскових моделей. За допомогою гумових прес-форм на інжекторних установках проводяться дублікати майстер-моделі з воску.

4. Формування блоку (ялиночки) виробів. Воскові вироби збираються в блоки для подальшого формування і заливки металом.

5. Виготовлення форми для литва. Воскові блоки заливаються швидкотвердіючою гіпсостобалітовою сумішшю, після чого прожарюються в печах.

6. Заливка форм металом. Прожарені форми заливаються сплавом кольорових металів, а потім охолоджуються.

7. Розмивання і розбирання блоку виробів. Після заливки форми розмиваються, блок відливань вибілюється, просушується і розбирається (розкушується). Відливання відділяють від системи літників.

8. Запилювання місць підведення літників і здійснення опоряджувальних операцій – шліфування і полірування.

Висновки

Традиційне мосяжництво Гуцульщини характеризується високим рівнем професіоналізму, оскільки носіями традицій карпатського регіону створені унікальні художні вироби з кольорових металів. Давнє мистецтво ливарництва пройшло тривалий шлях розвитку і, спираючись на традиції і знання народних майстрів, продовжує розвиватися в сучасних творах Прикарпатських художників: Всеволода Бажалука, Віталія Городецького, Василя Васкула, Віктора Богаченка та інших.

Безумовно, майбутнє належить новітнім способам лиття металів, але і традиційній техніці литва в сирі піщано-глинисті форми, яка сміло

витримала конкуренцію інших способів впродовж століть, знайдеться гідне місце в майбутньому ливарного виробництва. Чому від нього часто намагаються відійти в даний час? Ні у одному способі стародавні ливарники не проявили такого високого мистецтва пошуку, як в способі литва в звичайних піщано-глиняних формах. Отже, він чимось привабливий, незамінний. Незамінний своєю простотою і універсальністю.

Виготовлення виробів технікою литва – складний і трудомісткий процес, що вимагає спеціальних знань і навиків. Для отримання якісних відливок необхідний великий досвід. На практиці, всі дії майстра дуже складні, існує маса важливих нюансів, які непомітні і не враховуються при теоретичному міркуванні. Об'єктивно оцінити «кваліфікацію» стародавнього ливарника і рівень розвитку ливарної справи лише на підставі теоретичного міркування і прочитаної літератури неможливо.

ПЕРЕІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Боньковська С. Художні традиції гуцульського мосяжництва / С. Боньковська // Записки НТШ. Праці секції етнографії та фольклористики. – Львів, 1992. – Т. ССХХІІІ. – С. 115-126.
2. Боньковська С. Мандрівні ковалі // Східний світ. - 1995. - № 2. – 64 с.
3. Гоберман Д. Искусство гуцулов / Давид Гоберман. – М. : Советский художник, 1980. – 210 с.
4. Кайндль Р. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Раймунд Кайндль. – Чернівці, Молодий буковинець, 2001. – 208с.
5. Рыбаков Б.А. Язачество Древней Руси / Борис Александрович Рыбаков. – М.: Наука, 1987. – 783с.
6. Суха Л. М. Художні металеві вироби українців східних Карпат / Л. М. Суха. – К.: АН УРСР, 1959. – 104с.
7. Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 2. / В. Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1901. – Т. ІV. – 320 с.

Анотація. Городецький В.І. В статті здійснений аналіз технології лиття на Гуцульщині з точки зору наявності в ній елементів самобутньої культури.

Вивчення художніх особливостей виробів з кольорових металів на Гуцульщині, їх обробка орнаментальними мотивами і традиційними символами, є важливою ознакою народного промислу як одного з життєво необхідних засобів збереження місцевої самобутності регіону.

Ключові слова: народне мистецтво, мосяжництво, литво, традиційна культура, ювелірне мистецтво.

Анотація. Городецкий В.И. В статье осуществлен анализ технологии литья на Гуцульщине с точки зрения наличия в ней элементов самобытной культуры. Изучение художественных особенностей изделий из цветных металлов на Гуцульщине, их отделка орнаментальными мотивами и традиционными символами, является важным признаком народного промысла как одного из жизненно необходимых средств сохранения местной самобытности региона.

Ключевые слова: народное искусство, мосяжничество, литье, традиционная культура, ювелирное искусство.

Annotation. Gorodetskiy V. In the article the analysis of technology of casting is carried out on Gucul'schini from the point of view a presence in it of elements of original culture. Study of artistic features of wares from the coloured metal working in Gucul'schina, their finishing by ornament reasons and traditional symbols, is the important sign of folk trade as one of vital facilities of maintenance of local originality of region.

Keywords: folk art, mosyazhnictvo, casting, traditional culture, jeweller art.